

Szabó Magda pályakezdése és szonettjei

Absztrakt. A tanulmány első fele Szabó Magda költői elnémulásának irodalomtörténeti és történelmi hátterét tárja fel, igyekezve a költőt az újhordások fogalmkörébe rekanonizálni. A második rész a korai költészetet, főként a szonettek vizsgálgja, amelyeket a formán túl az antik művelődéstörténeti kontextus, az idő és tér sajátos kezelése és a természeti képek kötnék össze. A szonettforma felerősíti a versekben taglalt kötöttségektől és a háború terhétől való szabadulás vágyát. Erőteljes autobiografikus hatás érzékelhető e lírában: a várakozásokkal teli felnőtt élet hirtelen csalódása, a háborús időszak traumája, a határon lét és az emlékezet a katalizátora tehát ezeknek a szonetteknek, mint kötöttségeken belüli, apró mozgásoknak, kiforratlan kísérleteknek, amelyek az 1940 körüli Magyarország szimptomáiként is értelmezhetők.

A kozmikus tavasz

„Kicsoda ez az ember, honnan jött, mióta ír? – kérdezi joggal az olvasó.” – így kezdődik Sz. Szabó László 1959-es recenziója *Az őzről*,¹ amelyben Szabó Magdát jó lélekismerőnek és az értelmiség írójának nevezi. A háromregényes, friss József Attila-díjas író „eredetileg költő volt. [...] Érett, sőt elismert költőként változott át prózaíróvá, szilárd körvonalait váltotta át más körvonalakká [...] Az irodalomból kiiktatott, hallgatásra ítélt költőként kezdett prózát írni” – jegyzi meg Lengyel Balázs.² Vajon hogyan lehet egyszerre elismert, ugyanakkor hallgatásra ítélt? Milyen költő volt Szabó Magda, mért épp egy szonettel indítja gyűjteményes kötetét és – ha hihetünk a kronológiának – pályáját? S mért nem versekkel folytatta azt az ötvenes évek második felétől?

Szabó Magda a harmincas években, a Debreceni Egyetem hallgatójaként és a Csokonai Kör tagjaként kezdett publikálni.³ 1937-ben ezt írták róla: „lírája mélyről buzog fel és tiszta muzsikája gazdag ígéret”,⁴ 1940-ben pedig azt, hogy „a líra hangját egyre biztosabban megtaláló” költőre ismerhetünk benne.⁵ A negyvenes években folyamatosan írt, főleg szerelmes verseket, de az egyetemen a konzervatív professzorok, az iskolákban pedig, amelyekben tanított, a vallási és erkölcsi szigor kívánta megfélemlési kényszer gátolta abban, hogy

1 Sz. Szabó László, *Az őz: Regény*, Alföld, 1959/5–6, 149.

2 LENGYEL Balázs, *Szabó Magda, a lírikus = Uő, Közelképek*, Budapest: Szépirodalmi, 1979.

3 Egy írása viszont már 1933-ban szerepelt *A mi Útunk* című református ifjúsági lapban, lásd Szabó Magda, *Úgy látja ő – így látom én*, *A mi Útunk*, 1933/3.

4 B. P., *Fiatalok a Csokonai Körben*, Debreceni Újság, 1937. április 16.

5 JUHÁSZ Géza, *Vulkánhamu és kultúra*, Tiszántúli Független Újság, 1940. december 25.

írásait publikálja. Évente néhány (nem szerelmes) versét a Debreczeni Képes Kalendárium, majd az Új Idők közölte – utóbbi 1938-tól 1947-ig összesen kilenc versét (amelyek nem szerepelnek mind a legutóbbi gyűjteményes kötetben),⁶ majd a Magyarok, s az Újhold publikálta. Összegyűjtött verseinek életében megjelent kötete (*Szüret*) 1935-ös verssel kezdődik (és 1967-essel zárul), tudatosan kiiktatva a kevésbé jónak ítélt, harmincas évekbeli költeményeket. Szabó Magda így vallott pályakezdéséről az 1970-es, *Ókút* című biografikus regénye fülszövegében: „Pályámat hivatalosan 1945-ben kezdtem a *Magyarok*-ban megjelent első, komolyan vehető verssel. Ott állok a szakma ókútja fenekén, senki szeretete nem szól rám, holott a hajdani intelem nem volt balgaság, az alkotás ókútjában bármi történhetik az alkotóval. Bármi.”⁷ Ez a félelem tarthatta vissza a legkorábbi években a publikálástól, erről az érzésről szintén az *Ókút*-ban ír: a narratívában a fiatal költő megmutatta apjának hazafias és szerelmes versekkel teli füzetét, a gyűjteménynek nem tudott címet adni, ezért egy álnevet hívott segítségül: *Várady Mária kisebb költeményei* – ezt írta a füzet élére, amire az apa így reagált:

Mihelyt apám észrevette, hogy Várady Mária⁸ csinál mindent, amit én nem akarok vállalni, hogy Várady Mária szemtelen módon beköltözött hozzánk, és képzelőtehetségem máris úgy számol vele, mint egy különálló lényvel, [...] Várady Máriát kivégezték. Apám végezte ki, nem sokat teketóriázott. Kurtán, kímélet nélkül, olyan komolyan beszélve velem, mint egy felnőtten, közölte, vagy beírom a nevet a füzetbe, és vállalom a verseket, amiket én írtam, vagy széttépi mindet, a versek megsemmisülnek, mert hiszen tulajdonképpen versek se lehetnek, ha én nem vagyok, ha azok Várady Mária művei. Igaz, hogy szégyelltem magam, amiért olyan alázatos szerelmes vagyok, hogy mindig könyörgök, a karomat nyújtogatom, sírok, de a hazafias verseimre büszke voltam, s azokat meg akartam menteni. Fogtam hát a radírt, kitöröltem Várady Mária fertelmes betűkkel írt nevét, és beírtam helyette a magamét. Megint megkezdődött valami, akkor se tudtam róla. Az ember csak később veszi észre az ilyesmit.⁹

A versek első, komoly felvállalása az 1947-es, Lengyel Balázs szerkesztette *Bárány* című kötet volt, az Egyetemi Nyomda kiadásában és a Baumgarten-alapítvány anyagi támogatásával – abban az időszakban, amelyet Nemes Nagy Ágnes „kozmosz tavasznak”¹⁰ nevezett, ugyanis ekkor, a koalíciós időszak (1945–1948) táján a folyóiratok mellett több olyan verseskötet is nyomdába kerülhetett, amelynek kiadása előtte akadályokba ütközött. Ekkor került boltokba a fia-

6 SZABÓ Magda, *A régi ház*, Új Idők, 1938/1, 574; *Merre van?*, Új Idők, 1938/2, 323.; *Szeszélyes április*, Új Idők, 1939/I, 662; *Séta az őszi fasorban*, Új Idők, 1939/II, 789; *Alkony a szigeten*, Új Idők, 1940/II, 612.; *Ezüst monológ*, Új Idők, 1941/II, 307; *Szeretted*, Új Idők, 1946/I, 27; *Aki tulélte ezt a kort*, Új Idők, 1947/II, 336; *Eldobom*, Új Idők, 1947/II, 366.

7 SZABÓ Magda, *Ókút*, Budapest: Európa, 2008.

8 Elképzelhető, hogy Szabó Magda mégis használta ezt az álnevet, lásd az alábbi írást: VÁRADY Mária, *A kis Tavasz = A bűvös csengettyű és más mesék*, szerk. HÁRS László és SCHINDLER Frigyesné, Budapest: Móra, 1957, 53–56.

9 SZABÓ, *Ókút*, 235–236.

10 NEMES NAGY Ágnes, „A háborúnak vége” = Uő, *Az élők mértana: Prózai írások*, Budapest: Osiris, 2004, II, 262.

tal Pilinszky (*Trapéz és korlát*, 1946) és Nemes Nagy Ágnes első kötete (*Kettős világban*, 1946), illetve Kormos István (*Dülöngélünk*, 1947), Juhász Ferenc (*Szárnyas csikó*, 1949) vagy Nagy László (*Tűnj el, fájás*, 1949) kötetei, s Lakatos István első kötete (*A Pokol tornácán és egyéb kisebb költemények*) is.¹¹ Szabó Magda főképp szerelmi és háborúellenes tematikájú verseit jól fogadta a kritika, 1949 elején meg is jelenhetett a második kötete, a *Vissza az emberig*. A korabeli recepció elsősorban a „női szerzőkhöz” mérte, már igen korán például Nemes Nagy Ágneshez (aki 1948-ban részesült Baumgarten-jutalomban) hasonlították, Somlyó György író, műfordító 1947-es szemléjében azt írta, hogy

[...] ha végignézzük a felszabadulás óta folyóiratokban megjelent verseket, beérkezett legkiválóbb költőink alkotásai mellett, a legmeglepőbb, legerőteljesebb, legbátrabb és legkésőbb versek alatt igen gyakran női nevekkal találkozunk az olvasó: Hajnal Anna, Gyarmathy Erzsébet, Szabó Magda, Nemes Nagy Ágnes egyre ismertebb neveivel. Nem volna érdektelen megvizsgálni e különös mód kialakuló „matriarchatus” társadalmi és szellemi okait. Itt elégedjünk meg annak a megállapításával, hogy sem nálunk, sem másutt soha talán nem volt még példa egyszerre ennyi és ilyen figyelemreméltó nő-költő megjelenésére.¹²

Erre a szálra fűzte fel értelmezését később több másik kritikus és esszéista is, amikor Szabó Magdát újabb jelentős „női lírikusként” aposztrofálta. A (talán nem lírai, de intellektuális) rokonságot Nemes Nagy Ágnes is érzékelte, 1945-ös találkozásukról így vallott később, 1987-ben: „[r]ögtön ráismertünk egymásra, rögtön tudtuk, hogy egyívásúak vagyunk”.¹³ Szabó Magda jelen volt az Újhold folyóirat alapító ülésének tekinthető eseményen (a Lengyel család lakásán), amelyen tucatnyian vettek részt.¹⁴ Az 1946-ban alakult Újhold hat lapszámából kettőben közölte a költő verseit,¹⁵ s egy harmadikban pedig kritikát jelentetett meg első kötetéről – Rákos Sándor tollából.¹⁶ Szabó Magda az Újhold költői közé sorolható, nemcsak a jelenlét és a lapban publikálás, de a háború utániság tudata és a szellemi összetartozás miatt is. Az újholdasok számára oly fontos Babits-eszmény Szabó Magdának is alapvetés, ezt és a nemzedéki létet fogalmazza meg *A pillanat (Creusais)*-ban a rendszerváltás után:¹⁷

11 Erről részletesebben lásd PATAKY Adrienn, *Lakatos István 1956 előtti háborús és forradalmi versei, illetve Lakatos és az Újhold jelenléte az 1956-os események előzményeként* = Uő, *Szabad kötöttség: Szonettekéről és politikai líráról a '45 utáni magyar irodalomból*, Budapest: Ráció, 2016, 149–182, főként 152.

12 SOMLYÓ György, *Költők és utak*, Újhold, 1947. június, 64.

13 NEMES NAGY Ágnes, *Kunfajta, nagy szemű lány volt* = Uő, *Az élők mértana: Prózai írások*, Budapest: Osiris, 2004, I, 675.

14 Lengyel Balázs visszaemlékezése szerint jelen volt továbbá Nemes Nagy Ágnes, Pilinszky, Mándy, Rába, Végh György, Vidor Miklós, Kéry László, Gyarmati Erzsébet, Major Ottó, Kotzián Katalin. LENGYEL Balázs, *Az Újhold-költőkről*, Magyar Napló, 1997/9, 44.

15 SZABÓ Magda, *Útvaló; Lehullsz, mint sebről...*, Újhold, 1946. december, 111–113, és SZABÓ Magda, *Philippi*, Újhold, 1948. január, 15.

16 RÁKOS Sándor, *Bárány (Szabó Magda versei)*, Újhold, 1947/3, 138–141.

17 SZABÓ Magda, *A pillanat (Creusais)* = Uő, *A pillanat (Creusais)*, Budapest: Európa, 1999, 31–32. Az első kiadás 1990-ben jelent meg.

Páran még élünk az Újhold hajdani fiataljai közül [...] elvették tőlünk az ifjúságot, az ambíciót, valamennyiünk más-más síkon bonyolódott, mégis egy sorsa gonosz mitológiai kalandhoz hasonlított, amelyben felmorzsolódott test és lélek. Egész visszahozhatatlan, visszaperelhetetlen életünk a történelem vastalpa alatt maradt, azt aligha tudják feltámasztani elkésett díjak, kései elismerés. [...] volt egy, a második világháború után a babitsi hagyományt folytatni kívánó igényes fiatal nemzedék, tudtak a kedvesek mindenféle stílusbravúrt meg poétikai trükköt, de hát öt kerék sok, három kevés, legjobb, ha egy se [...]

A negyedik Nyugat-nemzedéknek is nevezett Újhold-csoportot összekötő jegyek egyikének szokás tartani a világháborús traumát, a terror és fasizmus elleni tiltakozást, s a személyes tapasztalatokból táplálkozó újfajta líranyelve(ke)t – az „újholdas” esztétikai kategóriává, szemléletté vált. A folyóiratszerkesztőknek erős kötődésük volt a Babits-féle Nyugathoz, mégsem csupán egyfajta, saját ízlésükből kiinduló nyelvet közöltek, hanem a minőségelv alapján többféle, unikális költői, írói hangot – kiiktatva minden más elvárást, nem feelve meg a korabeli ízlésnek, társadalmi morálnak, politikának, s egészen más irányba haladva, mint a vele párhuzamosan létrejött népies költészet. Ezáltal ellenzőire is talált, kialakult a népies-urbánus szembenállás, amelyben természetesen az utóbbi jelzöt kapta a lap. Ez nem járt következmények nélkül, az 1948-as betiltást, a lapengedély visszavonását vonta maga után, s az Újhold évtizedekig nem is éledhetett újjá, csak a háttérben munkálkodhatott az összetartozás tudata – ez még inkább felerősítette a „túlélés”-poétikát.¹⁸ A nyugatosok közül Babbitstól eredeztethető szócső-szerep („megszólalás másokért”) és a szubjektivitás egyszerre történő lírai működtetésének örökös kísérlete el is távolítja az újholdasokat az egykori képviseleti lírától, de mégis észlelhető attitűdjükben olykor a közösségvállalás igénye is. Különösen így van ez Szabó Magda két verseskötetében (*Bárány, Vissza az emberig*): tetten érhető a világháború ihletettsége, a közös sorsra támaszkodó hang – a háború nem mint valamely távoli, feldolgozásra váró költői toposz van jelen a lírában, hanem mint közvetlen empíria, a szenvedő ember sorsának ismerete a háború utáni években (1947 és 1949). A háború ugyan ekkorra véget ért, de azután sem felhőtlen és emléktelen a jelen, mindig benne van a múlt tudata – e lírát az emlékezettől való eloldhatatlanság uralja, s a tapasztalatokból adódó félelem és egzisztenciális szorongás arra nézvést, hogy ami egyszer megtörtént, az bármikor megismétlődhet, visszatérhet: „De talpaim folyton inognak, / bár elmúlt a földindulás: / aki túlélte ezt a kort, / megölheti a gyógyulás.” (*Aki túlélte ezt a kort*). Az életmű későbbi szakaszában nyilvánvalóvá válik, hogy az egzisztenciális félelem, a rettegés az elnyomottság érzésétől nemcsak a lírai én, de a szerző valós életterében sem volt alaptalan.

36

A Rákosi-korszak

Szabó Magda első kötetének megjelenése évében, harmincévesen ment férjhez a nem sokkal korábban megismert Szobotka Tiborhoz, akivel egy balaton-

¹⁸ Részletesebben lásd HERNÁDI Mária, *Az Újhold folyóirat és évkönyv története = Táguló körök: Tanulmányok, dokumentumok az Újholdról és utókoráról*, szerk. BUDA Attila, Budapest: Ráció, 2014, 11–26.

lellel Írószövetség-fogadáson találkozott, így emlékszik vissza: „[c]sak álltam, néztem rá; és minden sejtem azt mondta, én erre az emberre vártam egész életemen át, miatta zavartam el Z.-t, hátrítottam el a házassági ajánlatokat, küldtem vissza G. jegygyűrűjét, én ennek az ismeretlennek a kedvéért születtem, ez a valaki az én világra jöttem indokolása.”¹⁹ 1945-től 1949-es elbocsátásáig Szabó Magda a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium munkatársa volt, Szobotka Tibor pedig ezalatt a Magyar Rádiónál dolgozott – őt 1950-ben menesztették. 1957-ig mindketten tanárként vagy épp szerkesztői/adminisztratív aprómunkákból kényszerültek eltartani magukat/egymást, ami egy író-alkotó pár számára a büntetés erejével bírt, és rossz anyagi helyzettel járt. Ahogy Nemes Nagy is írja, „a háborús sérülések után [...] csupa remény voltunk még. Ez szűnt meg 1948-cal, a fordulat évével. Magdát férjével, Szobotka Tiborral együtt kitették a Minisztériumból, általános iskolai tanár lett hosszú időre.”²⁰ Az 1948/49-es év fordulat volt Szabó Magda számára azért is, mert ekkor (1949. január) osztották ki utoljára a Baumgarten-díjat és jutalmat,²¹ s arról tájékoztatták, hogy ő is elnyeri azt. A szintén újhordas, ekkor pályakezdő Lakatos István meg is kapta, de az eredeti terv szerint Németh László és Szabó Magda (akinek neve már 1947-ben felmerült a kuratóriumban)²² is díjazott lett volna. Az ő nevüket azonban utolsó pillanatban törölték a listáról, annak ellenére, hogy 1949. január 8-án a Szabad Szóban megjelent a díjazottak kiszivárgott listája, benne Szabó Magda névvel,²³ aki a későbbi névsorban is szerepelt, sőt hivatalos értesítést is kaphatott. Köszönőlevelét is megírta a kuratóriumnak,²⁴ amelynek egyik tagja, Basch Lóránt a díjátadó napján arról értesítette, hogy Révai József kultuszminiszter utasítására visszaveszik

19 SZABÓ Magda, *Megmaradt Szobotkának*, Budapest: Európa, 1983, 328–329.

20 NEMES NAGY, *Kunfajta, nagy szemű lány volt*, 675.

21 Pénzjutalommal járó, magánalapítású irodalmi díj, amelynek létrehozatalát Baumgarten Ferenc Ferdinánd 1923-as végrendeletében hagyta meg. Halála után először 1929-ben került sor a díj átadására. A kuratórium tagjai, akik egy nyolctagú testülettel működtek együtt, Basch Lóránt és Babits Mihály voltak. Babits helyét halála után Schöpflin Aladár vette át, az ő halála után (1950) pedig megszűnt a díj. Ez a magánalapítású irodalmi díj tekinthető a Minisztertanács által 1950-ben alapított József Attila-díj előzményének. Részletesebben lásd BASCH Lóránt, *A Baumgarten Alapítvány történetéből: Tanulmányok, cikkek*, Budapest: Argumentum, 2004.

22 „Jól ismertem Basch Lórántot is, akinek híres teáin annyit vihogtunk Mátyáskkal, az újhordasokkal, Basch azt mondta, már a *Bárány*-ra akartak nekem Baumgarten-díjat adni, de aztán azt gondolták, várnak egy évet. »Túl sok lett volna *gyönyövnék*« – raccsolta Basch, s valóban akkortájt mentem férjhez.” Lásd *Sorsfordító pillanatok: Az írónővel Kabdebó Lóránt beszélget* [1983] = SZABÓ Magda, *Záróvizsga*, Budapest: Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1987, 249.

23 „Szabó Magda 3000 Forintot nyert”, *Esti Szabad Szó*, 1949. január 8., 3.

24 *Szabó Magda levele Basch Lórántnak* [1949. január 18. előtt], Lelelőhely: OSZK Fond 145/229. A teljes levél így szól: „Kedves Ügyvéd Úr, / megkaptam, nagyon köszönöm. Kérem, tolmácsolja köszönetemet a levél másik aláírójának is. / Igaz hálával köszöntöm, és arra kérem, legyen szíves, közölje velem a Kuratórium tagjainak nevét és lakáscímét, mert szeretnék nekik a pár nap múlva elkészülő kötetből küldeni. Sok meleg üdvözléssel / Szabó Magda”.

a díját; Kuczka Péter kommunista költőt tüntetik ki helyette.²⁵ Később így vallott erről:

Akkor csak úgy éreztem a díj visszavevését, mint amikor a régi színházakban előadás kezdete előtt megütik a gongot, tudtam, nekem Révai miniszter üzent, s eldöntöttem, válaszolok neki. Tanulta az iskolában a latin mondást: cum tacent, clamant, mikor némák, akkor ordítanak. Hát én elnémultam, kerek tíz esztendőre, ez volt az én feleletem.²⁶

A sérelem felejthetetlen és meghatározó voltát mutatja, hogy Szabó Magda még kései interjúiban is az utolsó Baumgarten-díjas magyar költőnek nevezte magát.²⁷

Rákosi után

Szabó Magda a díj visszavételét követően évekig nem publikált költőként, az ötvenes évek második felében azonban megjelenhetett a *Ki hol lakik* című verses képeskönyv (1957), a *Bárány Boldizsár* című gyerekkönyv (1958) és a *Neszek* című verseskötet (1958), s körülbelül ekkortól egy-egy műfordítás is.²⁸ A *Neszek*ben korszakok szerint különítette el a korábról már ismert és új verseit: 1945–1949; 1949–1954; 1954–1958. Új(onnan írt darabokkal teli) verseskötetet ezután soha többé nem tett közzé, csak gyűjteményest, abba véve fel olyan verseket, amelyeket a negyvenes-ötvenes évekbeli kötetekből kihagyott az öncenzúra. A következő két évben más munkák mellett három regénye is napvilágot látott, a *Freskó*, a *Mondják meg Zsófikának* és *Az őz* – a versek helyett a kevésbé személyesnek tartott próza és dráma felé fordult tehát Szabó Magda pályája: „világosan láttam azt a kört, amelyen belül mozoghatok vagy nem mozoghatok [...] most ha írok is, nem publikálok [...] én mint költő, nem tudtam volna mást írni, csak szünet nélkül azt, hogy nagyon rosszul érzem magamat ebben a világban.”²⁹ A líra vallomásjellegéről később is így nyilatkozott: „a regények nem rólam szólnak, hanem arról, amit magam körül észreveszek, amiről azt szeretném, vegye észre más is. Ha engem keres, a versekben talál meg, az *Ókút*ban és az *Útikönyvek*ben.”³⁰ Lengyel Balázs mégis azt írta róla, hogy szerinte „a regények nem mások, mint remek fantá-

38

25 A további dokumentumokat lásd *A Baumgarten Alapítvány: Dokumentumok 1941–1951. V. kötet. 1948. január 1. – 1951. május 25.*, szerk. TÉGLÁS Lajos, Budapest: Argumentum, 2007.

26 *Sorsfordító pillanatok*, 279.

27 Lásd például „Baumgarten-díjas maradtam” = *Sorsfordító pillanatok*, 278.

28 A 305 versből álló *Dalok könyve* (Budapest: Európa, 1957) című kötetben szerepelt több újhaldas szerző, Szabó Magda mellett Nemes Nagy Ágnes, Károlyi Amy vagy Lator László.

29 *Részlet Tóbiás Áron Szabó Magdával készített interjújából* = *Szabó Magda*, szerk. VINCZE Ferenc, Budapest: Napkút Kiadó–Petőfi Irodalmi Múzeum, 2010, 70.

30 BALÁZS Ádám, *Tárgul világ*, interjú [Kortárs, 1975] = *Ne félj: Beszélgetések Szabó Magdával*, szerk. ACZÉL Judit, Debrecen: Csokonai, 1997, 173.

ziával, a játékos képzelet kinagyításával és felgazdagításával létrejött önvallo-
mások [...] az objektíváló lírának más formái.”³¹

Az ötvenes években az újholdasok többsége műfajváltásra kényszerült, a közösségvállalás Szabó Magda Tompa Mihály versét idéző *A madár fiaihoz*. *Újhold-beli barátaimnak* című darabjában erőteljesen tematizálódik, sokáig nem is publikálta: „Szár az a gally. Csak mi tudjuk a titkot”. Nemes Nagy, Lakatos, Kálnoky és Pilinszky ebben az időszakban elsősorban fordítottak, Mándy, Vidor, Végh ifjúsági regényeket írtak, Mészöly és Kormos meséket,³² a később (vissza)kapott „szabadság” azonban egyiküket sem készítette olyan markáns határátlépésre, mint Szabó Magdát, aki nem tért vissza többé a lírához, még ha jelentek is meg verseskötetei, ezek inkább a régi versek (újra)kiadásai voltak, a *Szüret* például abban különbözik a korábbi kötettől, hogy abban

nincsenek zsenigék, csak [...] titkos helyekről előkerült, annak idején rejtegetéssel biztosított létű versek. Nem sok, de közben elmondtam prózában is, amit a kiadóm vállalhatott, mire szabadon szállhatott volna a líra gyémántmadara, elmúlt aktualitása, [...] De soha senki meg nem érti a próza- vagy színdarabíró Szabó Magdát, aki nem ismerte meg költőnek. Szemérmes alkotó, hiszen olyan időkben és körülmények között születtek a versei, hogy szabadságát kockáztatták az ártatlan betűk. [...]”³³

Kardos Tibor irodalomtörténész is a prózaértelmező líra szerepére reflektált írásában: „ez a líra [...] dokumentumgyűjtemény prózájához, magyarázat egész írói egyéniségéhez. Verseiben mint emlék, mítosz és ábránd tűnik fel az a táj és az a város, az a környezet, melynek hírnöke lett a magyar prózában és etikai világa alapvető problémáiban is.”³⁴ s Kabdebó Lóránt irodalomtörténész szintén: „A költő tanította írni a prózairót.”³⁵ Kiss Tamás költő-műfordító pedig azt írja hetvenes évekbeli kritikájában, hogy a „*Szilfán halat* lezár egy kifejezésformát”,³⁶ de a váltást szükségszerűnek és folytonosságba illeszkedőnek nevezi, némiképp árnyalva a képet: „csak a lírikus Szabó Magda képes egy új, szokatlan elbeszélőtechnikára váltani. A lírikus belső monológjával például – egy új látásmódra. [...] elbeszélőművészetében ez a líra objektíválódik a többet megvallás, az egészet kimondás érdekében. [...] epikája a lírai én megkettőzése, eredménye”. Kiss szerepváltó átmenetnek nevezi Szabó Magda műnemváltását, legfőbb különbségként kijelölve írásművészetét tárgyat: szerinte ugyanis a lírikus hagyja, hogy magával ragadja a tárgy, az epikus viszont magához hódítja a tárgyat. Ez összecseng azzal, amit Szabó Magda önmagáról vall a líra személyessége, illetve a próza eltávolíttósága

31 LENGYEL Balázs, *Mégis költő! Szabó Magdáról*, Irodalomtörténet, 1997/3, 388–389.

32 Uo., 387.

33 SZABÓ Magda, *Szüret: Összegyűjtött versek 1935–1967*, Budapest: Európa, 1968, Fülszöveg.

34 KARDOS Tibor, *Szabó Magda* [1968] = SZABÓ Magda, *Szilfán halat*, Budapest: Magvető, 1975, 9.

35 KABDEBÓ Lóránt, *Szabó Magda, az író és irodalomtörténész*, Irodalomtörténet, 1997/3, 335–343, 336.

36 Kiss Tamás, *A lírikus Szabó Magda: Szilfán halat: Összegyűjtött versek* [1976]= Uő, *A fénix szárnya alatt*, Budapest: Szépirodalmi, 1985, 151, 152–156.

kapcsán. Kiss a *Szüret* című elbeszélő költeményt a líra és a próza közötti átmenetnek tekinti. Az újhordas Rába György szerint nemcsak a prózához, de „újat ad a líra historikumához is”, kötetében tetten érhető az egyéni dikció és az egyszeri versgondolkodás.³⁷ Tandori Dezső is rendkívül költőinek véli a Szabó Magda-prózákat: „ami átizzítja őket, élő lényegüket: a poézis. A meg nem alkuvó igazságú, a szépséget mindig könnyed ráadásként adó, az egyszerűtől sosem tágitó költészet maradt meg Szabó Magdának”.³⁸

Rába az 1958-as *Neszekről* írt kritikájában viszonylag független tud maradni az elbeszélői életműtől, e lírát többnyire önmagában, vagyis saját kontextusában értelmezi³⁹ – egy évtizeddel korábbi recenziójában (akkor a regények még nem léteznek) viszont kevésbé a líraiságról esik szó, már-már kínossá váló vesszőparipája a női-férfi írás kettéválasztása.⁴⁰ Szabó Magda költészete (a *Neszek* idején) Rába szerint a humanizmus és az értelem eszméje, ami három nagy ihlető körül mozog: az életrajzi, a közvetlen önvizsgálat és a pantheista természetlíra. S „nem romantikus víziókról, hanem klasszikus világosságú, horatiusi élességű képekről van szó”, ezek mégis sokkal inkább spontaneitást jeleznek, mint kimunkált megfogalmazásmódot – véli Rába.⁴¹

A pályakezdés egyik formája, a szonett

40 A műnemi kérdéseken túl érdemes a műfajokra és a műformákra is kitérni – Szabó Magda első két alkotói évtizedének (kizárólag lírai) darabjaihoz a személység mellett a rövid, kötött versekbe szorított önfegyelem adhat kulcsot. Szabó Magda „a formai bravúrokon át a rafinált rímhatásokig, mindent ellesett a nagy *Nyugat*-nemzedéktől. Már-már szecessziósan díszített korai verseiben azonban több van a megtanulhatóknál; benne van egyénisége, saját színe is – ami majd felerősödik –: a dolgok közelnézeti, alanyian elfogult megfigyelése, a nyelvi kifejezés vagy a képsor választékossága”⁴² – írja Lengyel Balázs. A formai bravúrok egyike a szonett – de ahogy más műfajból vagy formából, ebből sincs sok, változatos formájú líráról beszélhetünk. Viszont a *Páva, sziget, bokor* ciklus, s így az egész gyűjteményes verseskötet egy szonettel, a *Szonett* című (1935-ös) verssel indul; s e ciklus darabja a *Látod-e már* című szonett is, a *Holt tengerészek bordaíveit* pedig Az *ikszedik epodosz* ciklus tartalmazza.

Ezek a versek mind a második világháború körüli időre datálhatók – a *Neszek* (1958) című kötetben ugyan még nem szerepelnek –, egy régmúlt atti-

37 Rába György levele Szabó Magdának, 1975.11.25., Irodalomismeret, 1997/9, 35.

38 TANDORI Dezső, *Megmaradt poétának: Ceruzasorok Szabó Magdáról*, Új Tükör, 1987. október 4.

39 RÁBA György, *Szabó Magda: Neszek*, Irodalomtörténet, 1959/1, 504–505.

40 „Mindig tudtuk, hogy a líra kétnemű. Az érzékenység, a megértés, a befogadás nő-principiumából az értelem rendező férfi-elve teremt lírai világot. Női-költőink rendszerint nem tudnak kiszabadulni az első régióból, innen a női költészet dilettantizmusa. Szabó Magda kötete, a *Bárány*, merész és ritka vállalkozás a szintézisre a női oldalról.” RÁBA György, *Szabó Magda versei*, Diárium, 1948/1, 29.

41 RÁBA, *Szabó Magda: Neszek*, 504, 505.

42 LENGYEL, *Szabó Magda, a lírikus, I.m.*

tűdöt, eszmét képviselnek. A szonett, ez a nyugat-európai műforma valószínűleg a Babits-tisztelettől nem függetlenül került kipróbálásra, de a családból hozott polgári légkör is befolyásolhatta a költőt. A *Szüret* ciklusban a szonettek könyvként, szinte mint materiális használati- és berendezési tárgyak jelennek meg: „Most először látom a nénit ágyban, [...] Hogy benézek, alvást tettet, pedig / szorítja Petrarca szonettjeit.”, „Apám nyugtalan, olvasni szeretne, / a rádió hiányzik. Nézeget. / A könyvespolcon porlepte szonettek / kínálkoznak, és újság, rengeteg.”⁴³ Egy interjúból az is kiderül, hogy a családban mindenki, az anya: „is tudott alkotói szinten verset és elbeszélést írni, apám is. Apám még a halála évében is – 79 évesen – szonettet írt. [...] Még nem tudtam sem írni, sem olvasni, amikor rájöttem arra, hogy magam gyártotta verseket kiabálok. [...] Attól fogva, hogy megtanultam írni, akkor ez a szóbeli költészet, ez írásbelivé vált, s attól fogva rögzítettem mindent.”⁴⁴ Ez a kifejezés a *Für Elise* című regényében is visszatér ekképp: „Mikor apám észrevette, magam gyártotta verseket kiabálok, elkezdte a poétika oktatását is, s módfelett élvezte. Bizarr szavakon gyakoroltatta a verslábakat, »[...] felismered, jó a hallásod, majd segít a füled.« Mikor megtanultam, ami aznapra lecke volt, jutalmul kaptam egy jambust vagy pyrrichiuszt. Elbűvölő korszak volt, bár a Szabók és Jablonczayak egyaránt némi idegenkedéssel néztek rám, ha az utcán véletlenül összeakadva valamelyik általuk kimondott szót villámgyorsan áttettem verslábbá, és az arcukba kiáltottam.”⁴⁵ Az írás tehát rögzítés, a fejből hangzóként megszületett líra lejegyzését jelenthette. Hogy a költészet eredendően hangzó volt, arról másutt is többször vallott Szabó Magda: egy kiadatlan levelelének kéziratában például ez olvasható: „én nem hiszek abban a lírában, amihez nekem elemző tanulmányok kellene, hogy megérthessem; a vers dal volt valamikor, hangszer mellett énekelték, a vers én voltam, te voltál, ő volt, a vers világosan kifejezte valamennyiünket, kit-kit a saját dialektikus bajával-örömmel.”⁴⁶ A líra zenéhez, dalhoz kötöttségének felfogása talán a latin műveltségéből, klasszika-filológusi attitűdből eredeztethető, hiszen az antikvitásban, arról való mai tudásunk szerint, sokkal szorosabban kapcsolódott még a lírához a dallam. A szonettforma ezt az elválasztottságot hidalja át: már nem dal, de még nem is minden zenét, ritmust, dallamosságot nélkülöző vers: az elnevezése is a dalhoz kötődik: lyraként képes hangszerré válni, „szonálni”,⁴⁷ „hangzatka”-ként működni (ahogy Virág Benedek nevezi).

A líra műnemén belül számon tartott szonett elhelyezése a műfajelméletben nem pontosan meghatározott, a különböző verstani felfogások szerint

43 SZABÓ, *Szüret: Összegyűjtött versek 1935–1967, I.m.*

44 *Koczkás-interjú = Szabó Magda*, szerk. VINCZE Ferenc, Budapest: Napkút Kiadó–Petőfi Irodalmi Múzeum, 2010, 14.

45 SZABÓ Magda, *Für Elise*, Budapest: Európa, 2002, 15–16.

46 *Szabó Magda levele Buda Attilának*, 1978. január 23. = Buda Attila, magántulajdon (kézirat).

47 A latin *sono* (*sonui*, *aturus*) jelentései – amelyekhez vélhetően visszavezethető a *szonett* szógyöke –: 'cseng, dalban dicsőít, hangoztat, hangzik, megcsörren, megénekel, megszólaltat, pattog, sistereg, suhog, szól, visszahangzik, zúg' – tehát mind hangok, mind zajok, zörejek kiadására, illetve dallamokhoz kötődő hangadásra vonatkozik.

jelenthet műfajt, formát, sőt formatípust is. Ha a szonettformára, mint tizennégy soros versre összpontosítunk, akkor az 1230-as évekig vezethetjük vissza a szonett eredetét, akkortájt jelent meg, alakult ki Szicíliában, ha viszont a műfajmegnevezésre gondolunk, a szonett szó ekképp már a trubadúrlírában felbukkan. Szabó Magdánál a legismertebb (petrarcai) szonettforma érhető tetten, amelynek egyik alapjegye az oktáva és a szextett kétosztatúsága, amely sajátos szillogizmusszerű logikai struktúrát alkot, ezzel a tartalomra is jelentős befolyást gyakorolva.⁴⁸ A felosztás alapvetően tehát a megkonstruált gondolati rend alaki, tipográfiai leképezését hivatott véghezvinni, nem pusztán látványelem, de a logikai mélystruktúra – a petrarcai *tézis-antitézis-szintézis* elv az angol reneszánszban inkább az emblémák *praescriptio-pictura-postscriptura* szerinti tagolódásához válik hasonlatossá⁴⁹ – anélkül is működőképes volna.

A háború és annak utánérzete elősegítheti a kötött formák iránti igény fellángolását (a külső világ instabilitásával szemben a belső megnyugvásként is szolgálható rend konstitútumát), a szonett a szerelmi lírából nőtte ki magát, ám gyakran használták társadalmi-politikai problémák ábrázolási formájaként is, a Metzler-lexikon szerint egyéb tartalmi változatai a patológus, háttorzongató szonett (Georg Heym; Georg Trakl) vagy a mindennapok és az ipari munka ábrázolója (Paul Zech), de jelentős szerepet játszott az emigráció lírájában (Bertolt Brecht), dicsőítette a náci időszakot (Gerhard Schumann) és az ellenállás költeménye (Albrecht Haushofer) is volt. A háború után gyakran tartalmazott filozófiai reflexiót⁵⁰ – teszi hozzá a szócikk; ez pontosítható azzal, hogy nemcsak a háború után, hanem a háború alatt is jelen volt, mint feldolgozási és önkifejezési mód, s ez az első és a második világháború közben/után született magyar szonettek is igaz. Az első világháború szonettjei összefonódnak a Nyugat történetével, a magyar lírafordítás és a szonett térhódításával, mégis érzékelhető a választásokban a tematikai preferencia is. A szonett a második világháború idején pedig még inkább a társadalmi-politikai erőszak és barbárság elleni tiltakozás gyakori versformájává vált, a hazaiak közül az emigráció lírájából például Faludy György, az ellenállók közül Petri György neve említhető meg, de jellemzően mind az újhódások, mint a neoavantgárdok, mind a posztmoderneknél használták a szonettet. A válsághelyzet, a társadalmi körülmények, a világháború vagy a személyes identitáskeresés szempontjából is releváns Szabó Magda lírájában, talán e tapasztalatokból kifolyólag alkalmaz igen gyakran kötött verseket. Szonettjeit az idő, az emlékezet működése és a jövőképhiány félelme hatja át – mindezeket ellensúlyozandó némi stabilitást adhat a szonettforma.

Szabó Magda férje szerencsétlenebbül sikerült írói pályájával kapcsolatban is említi a szonettet, mint lehetséges dobantót, kezdőpontot, amellyel „már ki lehetne lépni a nyilvánosság elé is”, bár Szobotka írt korábban is ver-

48 „The sonnet’s form has even been linked to the syllogism [...] but this is no more convincing than other theories of its origin, such as in the Greek oral ode (strophe, antistrophe, epode, antepode), in ‘the antithetic Parallelisms of Scriptural Poetry’ [...] or in the musical gamut” John FULLER, *The Sonnet*, London–New York: Methuen, 1972, 2–3.

49 GÉCZI János, *A rózsa és jelépei: A reneszánsz*, Budapest: Gondolat, 2008, 235.

50 Metzler Lexikon Literatur: Begriffe und Definitionen, begr. Günther und Irmgard SCHWEIKLE, hrsg. Dieter BURDORF, Christoph FASBENDER, Burkhard MOENNINGHOFF, XVII, Stuttgart–Weimar: Metzler, 2007, 715.

seket, felesége utólag mégis jelentőséget tulajdonított annak, hogy a „még nem egészen tizennégy éves művész [...] megírja élete első szonettjét *Csönd a városban* címen. Sokat fejlődött pár hónap alatt, a szonett metrikailag csaknem hibátlan. [...] szakember kellene már Szobotka mellé, annál is inkább, mert a csaknem hibátlan szonett után megint kapkodni kezd, mesterségesen megcsonkított igealakokkal, elavult szavakkal próbálkozik, Fortuna istennőt is olyan ügyetlenül közelíti meg, hogy még csak nem is groteszkek, rosszak a sorok. Értzi, hogy valami irányításra szorul, egyelőre egy darabig nem próbálkozik lírával.”⁵¹ A szonett tehát egy lírai életmű erős kezdőpontjaként funkcionálhat, s mintha a költőség próbálja volna Szabó Magda mércéje szerint.

Antik fegyelem

Szabó Magda latintanárként, klasszika-filológusként latinos műveltséget szívtott magába, ebből is doktorált: latin irodalom- és művelődéstudományból,⁵² az újholdasok közül talán legközelebb ezért a szintén latinos költő-műfordító Lakatos István szemlélete állhatott hozzá – akiről már esett szó az 1949-es Baumgarten-díj említésekor. Szabó Magda azt írta róla: csodagyerek volt, poeta doctus.⁵³ Sorsa is hasonlóan alakult az övéhez az ötvenes években, Lakatost szintén elhallgattatták, de büntetése az övénél súlyosabb volt: versei miatt bebörtönözték (cellájában fordította le magyarra Vergilius *Aeneis*-ét egy lopott ceruzabéllel írva az eredeti sorok közé).⁵⁴

Szabó Magda költészetének formai sokszínűségét mutatja, hogy az epitáfiumtól a könyörgésen át a szonettig mindenféle verstípust kipróbált. A *Holt tengerészek bordái* című szonett például az *ix. eposz* ciklusban szerepel. Az antik eposzot (ének, vers, ráolvasás vagy utóének, a lírai költemény záróstrófája) gyakran az egész kar énekelte egy-egy darab végén, refrénszerűen ismételve, s az ima, illetve mágiászerű hatás, istenséghez könyörgés sem állt tőle távol (epiklézis), de az a vers is nevezhető eposzotnak, amelyben egy hosszabb verssort egy rövidebb követ, a forma ritmusa, lejtése azonban mindkét esetben szekvenciális. A ritmikus kompozíciójú eposzot Archilochos óta gyakran szatirikus, gúnyos, őt követik Horatius eposzotjai (első kötete, az *Epódoszok könyve* tizenhét versből állt) – ezek, kevéssé a kardalok, adhatták Szabó Magda *Az ix. eposz* című versének alapformáját.⁵⁵ A költő megidézi Horatiust

51 SZABÓ Magda, *A kürtös fűjja a kürtjét* = Uő, *Megmaradt Szobotkának*, 107.

52 A disszertációt lásd SZABÓ Magda, *A római szépségápolás*, Debrecen: Beke, 1940. A dolgozatot, amelyben Ovidius, Vergilius, Martialis, Plinius és más szerzők munkájának értelmezése olvasható, tanárának, Darkó Jenő klasszika-filológusnak ajánlotta.

53 SZABÓ Magda, *A pőre élet: Lakatos István életműsorozata első kötetről* = Uő, *A csekei monológ*, Budapest: Európa, 1999, 23–34.

54 VERGILIUS, *Aeneis*, ford. LAKATOS István, Budapest: Európa, 1962, 308.

55 Az epódosz (gr. 'hozzáénekel', 'utána énekel' sor) egyrészt görög-római párvers, általában daktilikus vagy jambikus sorokkal, másrészt görög-római lírai műfaj, amelyet a római költészetben Horatius honosított meg, később Martialis vagy Ausonius lírájában is megtalálható. Seneca e versformát *Medea* című tragédiájában alkalmazza, a címszereplő egyik énekében. Lásd *Világirodalmi lexikon*, szerk. SZERDAHELYI István, főszerk. KIRÁLY István, Budapest: Akadémiai, 1972, II, 1178.

a *Szilfán halat* címmel is, az ő látomására utal („piscium et summa genus haesit ulmo” azaz „A halak szilfa tetején akadtak, / Hol galamb máskor szeret üldögelni”)⁵⁶ egy árvíz vagy özönvíz utáni állapotról. Szabó Magdánál a pusztulás víziójával, apokaliptikus látomással súlyosbodva bontakozik ki a háború utánérzetének képe. A verscím alatt szerepel is a közvetlen visszacsatolás (Hor. *Carm. l. 2.*), de enélkül is egyértelmű az allúzió: „Én láttam, mint az antik látomásban, / szilfán halat s Barna utca táját / egy dörrenésre széttágulni sebbé, / melynek mélyén bámész testek rohadtak, / s fátyolt lengettek hízott, zöld legyekből.” – a tér szervesülése, az élő testhez hasonlóná váló sérülése a '40-es évek lírájában másoknál is érzékelhető, például Lakatos Istvánnál, aki „már induló költőként feltűnést keltett *A pokol tornácán* című hexameteres versciklusával, mondhatni eposzával, amelyben Budapest ostromának vízióját, a háború súlyos élményét klasszikus formába pántolta”⁵⁷ – írja Nemes Nagy. A hal motívuma a *Holt tengerészek bordái* című versben is fontos, az emlékek a vízhez, s abban a halak mozgásához hasonlítódnak: „s emlékek lengnek át, mint mélyben roppant / piros halak, ha átlengnek rajokban / holt tengerészek bordáivein.”

44 Az antik szerzők citálása más versekben is gyakori, a *Pontusi levelek* címe például Ovidiust idézi meg: *Epistulae ex Ponto* című munkáját, amelyet száműzetése során írt Tomiban: a négy könyvből álló elégiagyűjtemény epikolirikus levelei valós címzettekhez íródnak, témájuk vegyes, olykor a panasz hangján szólalnak meg (pl. a sivár környezet, a kultúra hiány, az éghajlat miatt) vagy épp a bűnbánat, a megbocsátás elnyerésének vágya a tárgyak (emellett egy ezzel egybecsengő, illetve ezt kiegészítő obszkráció is született az eltiltás alatt, a *Tristia* azaz *Sírámok* vagy *Keservek*). Szabó Magda *Pontusi levelek* című műve szintén négy szakaszra osztható, az első számonkérő, önmegszólító (E/2.) és a külvilág felé vádaskodó („Házat raknál? Nincs már kinek.”), a második elliptikus szerkezetű. Ebben a kezdő és záró sor kivételével minden sornak csak az utolsó szava, ríme megírt, a kipontozott részek a trauma elbeszélhetetlenségét reprezentálják, s ezt felerősíti az utolsó sor fohász-jellege, istenkereső attitűdje is, amelyben a transzcendens utáni vágy, a hozzá közelebb kerülés a grammatikai eltolódás, az igei személyragok és az iteráció által történik meg („Krisztus! Krisztus! Krisztusom! Krisztusom!”). A *Harmadik levél* az előzőre közvetlenül is reflektál: „Beszéljek? Miért? A hulla hallgat, / nincs oly telihold, / mely szóra bírja néma nyelvét”. Az *Utolsó levél* egy tipográfiailag tagolt, tizennégy soros, jambikus vers, amely egy pillanatra felidéz a szonettformát, ám a rendszertelen rímelés és szótagszám által el is távolodik tőle. A vers „levelei” azt a kényszerűen vállalt némaságot tematizálják, amely a külvilág értetlenségéből és a rokonalanság, idegenség érzéséből eredhet, pedig a nyelv, a kimondás fontos volna a dolgok valóságtartalmának felelevenítéséhez, ismertetéséhez. Szabó Magda poétikai eljárásai az emlékezettechnika működésére vonatkozóan azonban sokszor éppen a felejtést tűzik zászlajuk-

56 lásd Horatius Od. l. 2., ford. RÁJNIS József vagy „A' magas szilfák tetein, galambok / Megszokott székén, halak is lebegtek”, ford. VIRÁG Benedek.

57 NEMES NAGY Ágnes, *Utószó* = LAKATOS István, *Kései megperzselődés: Új versek és egy régebbi/kísérő tanulmányokkal, bibliográfiával*, Budapest: Magyar Írószövetség–Belvárosi Könyvkiadó, 1999, 45.

ra, a kollektív emlékezet, amelynek a lírai én is része, csak egy igen apró közösségé, amely inkább felejtene, túllépne a múlton, hiszen velük szemben egy sokkalta nagyobb kollektív emlékezet dolgozik, ami azonban hamis: hatalmi pozícióból törekszik befolyásolni múltat, jelent és jövőt (hiszen a hatalom egyik legnagyobb eszköze az intencionált felejtés és a kikényszerített, befolyásolt emlékeztetés).

Az *ixszedik epodoszban* oda „az ártatlan énekek ideje, a pásztorköltészet felhőtlen ege. Árkádiát nem védi hegykoszorú.”⁵⁸ – ez nemcsak Horatiust, de az egész antik világot megidézi, amellet, hogy nyilvánvalóan a hazai kultúrpolitikai helyzetre reflektál. A címadó versben Titryus, a pásztor szerepel, aki Vergiliusnál is felbukkan, két pásztor bukolikus párbeszédében (*I. ecloga*).⁵⁹ A vers hallgatásra inti az éneklő pásztorköltőt, hiszen „Ez a hegy nem Soracte” – vagyis nem az antik etrusiai hegy, amelyet a római költők (akár Horatius) gyakran emlegetnek, s amelynek csúcsán Apollón temploma állt. Ez nem a szabadság terepe, hanem egy olyan hely, ahol óvatosnak kell lenniük a költőknek, ahol nem hangozhat el bármi. A rossz időben és térben létezését Szabó Magda korai lírájának sok verse tematizálja, ilyen az egyik legkorábbi verse, a *Szonett* is, ebben a megszemélyesített, szárnyas idő (Óra) lelassulása, megállása íródik meg. Berzsenyi *A közelítő tél* című versében hasonlóan utal az időre: „Oh, a szárnyas idő hirtelen elrepül, / S minden tűnő szárnya körül lebeg!”. A szárnyas idő toposza szintén antik eredetű, ókori istenekhez vezethető vissza: a görög-római mitológiában Hermész, az istenek követe szárnyakat visel saruján, fejfedőjén és botján – légneműség és könnyedség jellemzi, szerepe közvetítő égi és földi, isteni és emberi között, képes átlépni az időt és a teret. De talán még fontosabb Hermész alakjánál magának az időnek a szimbolicitása, az antik görögységben az idő háromféle, s Kairosz, Kronosz és Aión személyében jelenik meg. Az antropomorf Kairoszt – a gr. *kairosz* (*καιρός*) jelentése 'megfelelő, helyes, alkalmas pillanat' – egyfajta különleges, meghatározott időminőségnek tekintettek az ógörögök, szemben Kronosszal, vagyis a folyó idővel. Előbbi megszemélyesített alakja az ábrázolásokon általában meztelenül futó fiatal férfi, akinek a lábán (és néha vállán, hátán) szárnyak vannak, kezében mérleg két serpenyővel. Kronosz alakja pedig oroszlánfejű, embertestű, s egy kígyó öleli át, négy szárnya a négy évszak jelképe, attribútuma továbbá két kulcs – ő a (történelmi) mérhető idő szimbóluma, amely előbb-utóbb minden ember életét elnyeli majd. Fiát, Aiónt, a végtelen idő megszemélyesítőjét (a minden pillanatot magába gyűjtő örökkévalóság ideje) szintén gyakran ábrázolták szárnyakkal.⁶⁰

Kötetnyitóként a *Szonett* más értelmet is magában hordoz, mintha pusztán önmagában állna: azt, hogy az utána következő versek olvasása közben megállhat az idő – létrejöhet az illékony Kairosz egyfajta kiterjesztettsége – ez a kimerevített temporális struktúra a biografikus értelmezés szerint meg is történik: Szabó Magda összegyűjtött versei a harmincas, negyvenes, ötvenes

58 Kiss Tamás, *Szabó Magda: Szilfán halat*, Alföld, 1976/4, 60.

59 A magyar lírában korábban például Faludinál találhatjuk meg Titryus (Tityrus) alakját. Negyedik könyvének, amely hat eclogából áll, *Pásztori versek* főcímű darabjában, lásd FALUDI Ferenc, *Fortuna szekerén okosan ülj*, versek.

60 *Szimbólumtár*, szerk. PÁL József és ÚJVÁRI Edit, Budapest: Balassi, 2001.

évekbe vezetik vissza a befogadót, egy régmúltba, ami már csak történelem. Az ismeretlen másik megszólítása egy szerelemi retorikában a kedvesre vára-kozást jelölheti, ám a kötetnyitó versként elhelyezés miatt az olvasó ottlétének, bevonódásának vágya is benne rejlik. Nemcsak az idő, hanem a fák és a felhők is antropomorfizálódnak, jelzőik emberi tulajdonságokra utalnak: pl. komoly fák, síró felhők. Ezek a természeti képek (felhők, vizek, csillagok) és növények (fák, lombok), illetve állatok (csikók, lepkék) szembeállíthatók a versben az ember készítette konstrukciókkal: tárgyakkal, épületekkel (vitorlák, torony). Az első kvartina lágy változást, lassú kibontakozást ígér: a megszólított érkezésére megváltozik a kedélyállapot, s ezzel együtt a természet is (zúgás, halk köszönés, béklyók kioldása). A második kvartina erőteljes változásra utal (megérkezés, ünnep, lobbanás, feszülés, vad csillagok keringése) – s a gyertyalobbanás ismét piros színnel van jelölve, ami az érkezést a pirosbetűs napokkal, vagyis a különleges, nem mindennapi időpillanatokkal köti össze, emellett pedig az intenzitás és az erotika színe is. Az első tercina tovább fokozza az élményt: villámlás, eső („égből gyöngy pereg”) és virágzás kíséri az érkezést: „álmos virágok kelyhüket kitátják.” A zárótercinában a virágok a fény felé fordulnak („szirmuk fényre tárják”), és megáll az idő: a szerelmes képes a másik (be)fogadására, nyitott szívvel várja az együtt töltendő idő időtlenségét, vagy: a befogadó nyitottan, kíváncsian, otthonosan vonja be magát abba a korpuszba, amely előtte áll: „az Óra összecsukja csöndbe szárnyát, / lábadoz ejti arcát s szendereg.” A tizenegy szótagos sorokkal bíró, kötött rímes szonett egy tizennyolc éves, még kiforratlan, de önmagával szemben nagy önfegyelmet gyakorló költő verse, amelynek intim viszonya éppúgy értelmezhető két szerelemes, mint mű és befogadója kontextusában.

Nem sokkal későbbi a szintén kötött rímképletű *Látod-e már* című szonett, amelynek csupán az utolsó versszakában tematizálódik explicit módon a szerelem (e szóval is zárul); egyébként vára-kozásokkal teli, időszembesítő vers. A háború tapasztalatát mutatja be, kulcssora mértani közepén található: „az emlékeken béklyó, béna ólom, / véresre botlik a tengerparton a holnap.” – az idő tehát nem feledhető, az emlékek és a múlt határozza meg a jelent és a jövőt, amely megbicsaklik a múlttól. Az első versszak a múlt építményeit mutatja, amelyek „rommá omoltak”, s ahogy a mesterséges metafora, úgy a természeti is megjelenik: „virággá bomlanak a vaksi holtak” (ezek a már citált parlag-barázda képhez hasonlatosak). A második részben az emlékek nehezek, apokaliptikus kép jelenik meg (kiholt nap, hidakat elnyelt folyó, vért látó jövő), a tercinák kérdései az igeidőkre koncentrálnak (még, már). Az első a múltból való táplálkozásra, s az egykori célokra utal vissza: „Tudod-e még az utat, amerre jöttünk?”, hogyan érhető el a hegy mögött a völgy, a tervezett életút hogyan haladt? A második tercina arra a kérdésre mutat rá, meg lehet-e jósolni a jövőben történő dolgokat: „látod-e már”, hova fut ki a sors, például hogy hogyan működik majd a most kibontakozó szerelem.

A *Szonettben* is változik a természet: a szerelem, a másik (befogadó) hatására kinyílik – a komolyak engednek a szigorúságukból, a zablát kioldják a csikók, a vitorla kifeszül (mint a szabadság szimbóluma): azaz a kötöttségek levetkezése történik. A tér és idő megszűnik: a temporalitás kimerevedik, s a natúra is megváltozik, kifordul magából, s egy pillanatra felvillan a remény: a lírai én nyitottá, vára-kozóvá válik. A *Látod-e már* című versben sarkantyút köt a szerelem: a kötöttség itt szent teher, önként vállalt és várt: „néma szájjal, /

síró mosollyal” tör utat magának. (Ez a dualitás igen hasonló ahhoz, ami később Szilágyi Domokos egy versében jelenik meg, akinél a kedves és a tavasz érkezésének kettős mozgása érzékelhető: „Megjöttél kicsike? De meg ám. / Könnyes mosollyal, cirógatással.” *Négy szonett (tavasz).*) Az emlékek nem feledhetők, azokhoz béklyó, azaz bilincs, lánc köt – ez értelmezhető úgy is, hogy a múlt nem megváltoztatható, sem a saját kamaszkoré, sem a külvilágé. A háború borzalmi nem feledhetők, nem kitörölhetőek azok számára, akik átélték azt (noha a vers első sora szerint „a múlt halott.”) – s ha fragmentáltan, elliptikusan is, de elbeszélhetőek. Ez a jelen és közelmúlt működik a korai versekben: az alaphelyzet adott, amibe bele kell illeszkedni, de ezen belül az önként vállalt teher nem igazi béklyó (szerelem), épp mint Wordsworth szonettjében: „ó, aki önmagát börtönbe zárta, // az nincs börtönben” (*Szonett*). A *Látod-e már* a verslábakhoz is visszacsatol, önreflexív gesztusként értelmezhető a láb, a menetelés, a kinézis végigvezetett metaforizációja: lomba, béna, véresre botlik, út, jöttünk, túl a hegyen, sarkantyú, béklyó – vagyis mint a lovak, illetve rabok lábára helyezett súly, úgy képes nyomasztani, megbénítani a múlt is: „az emlékeken béklyó, béna ólom”. Ugyanakkor az önként választott kötöttség („köti [...] sarkantyúját az ifjú szerelem”) nem nyomasztó, arra készletet, hogy ne hagyja el a kijelölt határokat a lírai én, s ez vonatkozhat arra is, hogy a költő ne lépjen le a maga által választott útról, s tartsa meg a versforma kereteit.

A *Holt tengerészek bordaívei*⁶¹ (ön)megszólítással kezdődik, egyes szám második személyben, egy régmúlt állapotot idéz fel, amelyhez képest a közelmúlt kilátástalannak, érzelemmentesnek tűnik: „egyforma lett a parlag és barázda” – a parlag mint műveletlenül álló szántóföld, s a barázda mint megmunkált föld (árokyszerű mélyedés, amibe vetnek, s esetleg hosszú vonalszerű ránc, árkocska arcon, homlokon, amely az idő múlását jelzi) válik látványra egymással szinte azonossá. A két fogalom tehát olyan állapotot jelez (a vers szimmetriatengelyén), amelyből még bármi lehet, bármely irányba elmozdulhat, de egyelőre csak az éppen aktuális állapotot ismerjük: nem tudni, épp rombolás vagy épülés következik-e. Az első tercina aztán egyértelmű váltást hoz: „De hült arcod fürösztí új alázat” – ez felidézheti József Attila *Nem én kiáltok* című versének vonatkozó sorát („Hiába fürösztöd önmagadban, / Csak másban moshatod meg arcodat.”). A lírai én tehát az arc fürösztése, megtisztítása (mint a lélek tisztára mosása) által képes új erőt nyerni, az én elnyomott (meggyilkolt) része újjászületik: lázad és reménykedik. A második tercina az emlékezetre összpontosít, vízióyszerű képeiben a memória képlékeny működése tapasztalható meg: „s emlékek lengnek át, mint mélyben roppant / piros halak”. A legújabb pszichológiai kutatások szerint az emberi (és állati) emlékezet legjobban a piros színt őrzi meg,⁶² ez képes legerősebben magára vonni a figyelmet, segíteni az agyat, hogy tárolja egy tárgy vagy jelenség jellegzetességeit. A halak az élő és holt, az állati és emberi, a szárazföldi és vízi, a tiszta

61 A vers egy korábbi változata, az összegyűjtött versek epodosz-ciklusa előtt, 1946-ban önállóan is megjelent az Új Idők folyóiratban *Szeretted* címmel (4-4-3-3 osztattal), az apróbb javításokon túl egy melléknévcseré történt, az eredeti „szennyes folyók” a későbbi változatban „lomha folyók”-ká enyhül.

62 Lásd Christof Kuhbandner pszichológiai kutatásait a Regensburgi Egyetemen.

és az elmosódott közötti oppozíciókban lebegnek, a lét kettőségének szimbólumai.⁶³ A természet másutt is erős jelenlétet vív ki magának a versben a növényi és geográfiai képek által (hegy, völgy, lomha folyók, föld, tölgyek), a halak pedig termékenységszimbólumok is, jelenlétük az életet jelöli a holt tengerészek ellenpontjaként, ugyanakkor sokféle képzetet behoznak még a krisztológiai értelmezéstől az egyéb bibliai szemantikán át a görög mitológiáig.

Összességében elmondható, hogy a felidézett versekben az antik kultúra és a nyugat-európai forma egyszerre van jelen, sokszor természeti képek, állati hasonlatok jelenítik meg az emlékezet működését, az idő kimerevítését, a kollektív és az egyéni emlékezet kettőségét, illetve a társadalom és azzal szembeni kis csoport harcát. A szonettforma önreflexív módon bontakozik ki Szabó Magdánál, felerősítve a versekben taglalt kötöttségektől és a háború terhétől való megszabadulás vágyát. A várakozásokkal teli felnőtt élet hirtelen csalódása, a háborús időszak traumája, a bizonytalan egzisztencia és az idő (emlékezet) működteti tehát ezeket a szonettek, mint kötöttségeken belüli, apró mozgásokat, kiforrotlan kísérleteket, amelyek az 1940 körüli Magyarország szimptomáiként is értelmezhetők. Ahogy Lator László írja, Szabó Magda költészete „jövőt formáló emlékezés, hivatás, végül híradás a közelgő elsötétülésről.”⁶⁴

Irodalom

- 48 *A Baumgarten Alapítvány: Dokumentumok 1941–1951. V. kötet. 1948. január 1. – 1951. május 25.*, szerk. TÉGLÁS Lajos, Budapest: Argumentum, 2007.
- BASCH Lóránt, *A Baumgarten Alapítvány történetéből: Tanulmányok, cikkek*, Budapest: Argumentum, 2004.
- BALÁZS Ádám, *Tárgul világ*, interjú [Kortárs, 1975] = *Ne félj: Beszélgetések Szabó Magdával*, szerk. ACZÉL Judit, Debrecen: Csokonai, 1997.
- B. P., *Fiatalok a Csokonai Körben*, Debreczeni Újság, 1937. április 16.
- FULLER, John, *The Sonnet*, London–New York: Methuen, 1972.
- GÉCZI János, *A rózsza és jelépei: A reneszánsz*, Budapest: Gondolat, 2008.
- HERNÁDI Mária, *Az Újhold folyóirat és évkönyv története = Tárguló körök: Tanulmányok, dokumentumok az Újholdról és utókoráról*, szerk. BUDA Attila, Budapest: Ráció, 2014, 11–26.
- JUHÁSZ Géza, *Vulkánhamu és kultúra*, Tiszántúli Független Újság, 1940. december 25.
- KABDEBŐ Lóránt, *Sorsfordító pillanatok: Az írónővel Kabdebő Lóránt beszélget* [1983] = SZABÓ Magda, *Záróvizsga*, Budapest: Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1987.
- KABDEBŐ Lóránt, *Szabó Magda, az író és irodalomtörténész*, Irodalomtörténet, 1997/3, 335–343.
- KARDOS Tibor, *Szabó Magda* [1968] = SZABÓ Magda, *Szilfán halat*, Budapest: Magvető, 1975.
- KISS Tamás, *Szabó Magda: Szilfán halat*, Alföld, 1976/4, 59–61.
- KISS Tamás, *A lírikus Szabó Magda: Szilfán halat: Összegyűjtött versek = Uő, A főnix szárnya alatt*, Budapest: Szépirodalmi, 1985.
- LATOR László, *Szabad szemmel: Esszék*, Budapest: Európa, 2016.

63 *Szimbólumtár*, szerk. PÁL József és ÚJVÁRI Edit, Budapest: Balassi, 2001.

64 LATOR László, *Szabad szemmel: Esszék*, Budapest: Európa, 2016.

- LENGYEL Balázs, *Az Újhold-költőkről*, Magyar Napló, 1997/9, 44–45.
- LENGYEL Balázs, *Mégis költő! Szabó Magdáról*, Irodalomtörténet, 1997/3, 388–389.
- LENGYEL Balázs, *Szabó Magda, a lírikus = Uő, Közelképek*, Budapest: Szépirodalmi, 1979.
- Metzler *Lexikon Literatur: Begriffe und Definitionen*, begr. Günther und Irmgard SCHWEIKLE, hrsg. Dieter BURDORF, Christoph FASBENDER, Burkhard MOENNINGHOFF, XVII, Stuttgart–Weimar: Metzler, 2007.
- NEMES NAGY Ágnes, *Kunfajta, nagy szemű lány volt = Uő, Az élők mértana: Prózaí írá-sok*, Budapest: Osiris, 2004, I.
- NEMES NAGY Ágnes, „A háborúnak vége” = Uő, *Az élők mértana: Prózaí írá-sok*, Budapest: Osiris, 2004, II.
- NEMES NAGY Ágnes, *Utószó = LAKATOS István, Kései megperzselődés: Új versek és egy régebbi/kísérő tanulmányokkal, bibliográfiával*, Budapest: Magyar Írószövetség–Belvárosi Könyvkiadó, 1999, 44–45.
- PATAKY Adrienn, *Lakatos István 1956 előtti háborús és forradalmi versei, illetve Lakatos és az Újhold jelenléte az 1956-os események előzményeként = Uő, Szabad kötöttség: Szonettekről és politikai líráról a '45 utáni magyar irodalomból*, Budapest: Ráció, 2016, 149–182.
- Rába György *levele Szabó Magdának*, 1975.11.25., Irodalomismeret, 1997/9, 35.
- RÁBA György, *Szabó Magda versei*, Diárium, 1948/1, 29.
- RÁBA György, *Szabó Magda: Neszek*, Irodalomtörténet, 1959/1, 504–505.
- RÁKOS Sándor, *Bárány (Szabó Magda versei)*, Újhold, 1947/3, 138–141.
- SOMLYÓ György, *Költők és utak*, Újhold, 1947. június, 64.
- Sz. SZABÓ László, *Az őz: Regény*, Alföld, 1959/5–6, 149.
- Szabó Magda*, szerk. VINCZE Ferenc, Budapest: Napkút Kiadó–Petőfi Irodalmi Múzeum, 2010.
- Szabó Magda levele Buda Attilának*, 1978. január 23. = Buda Attila, magántulajdon (kézirat)
- SZABÓ Magda, *Úgy látja ő – így látom én*, A mi Útunk, 1933/3.
- SZABÓ Magda, *A pillanat (Creusais)*, Budapest: Európa, 1999.
- SZABÓ Magda, *A csekei monológ*, Budapest: Európa, 1999.
- SZABÓ Magda, *A római szépségápolás*, Debrecen: Beke, 1940.
- SZABÓ Magda, *Megmaradt Szobotkának*, Budapest: Magvető, 1983.
- SZABÓ Magda, *Ókút*, Budapest: Európa, 2008.
- SZABÓ Magda, *Szüret: Összegyűjtött versek 1935–1967*, Budapest: Európa, 1968.
- SZABÓ Magda, *Záróvizsga*, Budapest: Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1987.
- Szimbólumtár*, szerk. PÁL József és ÚJVÁRI Edit, Budapest: Balassi, 2001.
- TANDORI Dezső, *Megmaradt poétának: Ceruzasorok Szabó Magdáról*, Új Tükör, 1987. október 4.
- VÁRADY Mária, *A kis Tavasz = A bűvös csengettyű és más mesék*, szerk. HÁRS László és SCHINDLER Frigyesné, Budapest: Móra, 1957, 53–56.
- VERGILIUS, *Aeneis*, ford. LAKATOS István, Budapest: Európa, 1962.
- Világirodalmi lexikon*, szerk. SZERDAHELYI István, főszerk. KIRÁLY István, Budapest: Akadémiai, 1972, II.

Magda Szabó's Early Poetry and Her Sonnets

Abstract. The aim of my paper's first part is to introduce Magda Szabó's "silencing" as a poet (she did not write poems anymore). It reveals the background of (literature) history and her reanonization into the group "újholdasok" – the circle of the journal, Újhold. The second part of the paper analyzes the early poems written by Magda Szabó. These poems are bounded forms, these contain antique cultural context, specific approach to time and space and they have natural analogy. The sonnet form strengthened the desire to get rid of constraints and weight of the war. In this poetry, there is significant autobiographical effect. The main catalyzer of poems are disappointment in adult life, post-war trauma, living in an unstable world, memories. These sonnets are small movements within borders, immature experiments that might be the "symptoms" of the 1940s in Hungary.

Keywords: World War II, sonnet, closed form, Baumgarten Prize, Újhold

Pataky Adrienn

ELTE BTK

Összehasonlító Irodalom- és Kultúratudományi Tanszék

1088 Budapest, Múzeum krt. 4/A.

adriennpataky@gmail.com